

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1479>

Geliş Tarihi: 15.11.2018

Kabul Tarihi: 27.12.2018

OSMANLI ŞEYHÜLİSLÂMLARININ FETVA KİTAPLARINDA ve İSTANBUL KADI SİCİLLERİNDE MEZBAHALAR

Abdulkadir ATAR¹

Öz

Osmanlı Devleti, tarihi boyunca et üretimi ve tüketimi üzerinde dikkatle durmuş, etin arz miktarının ve kalitesinin kontrol edilmesini sağlamaya çalışmıştır. Hayvanların kesim faaliyetinin halk sağlığına tehdit oluşturmaması, çevre kirliliğine yol açmaması, et için belirlenen azâmi fiyatların (narh) aşılması, kesim işleminden devletçe tahsil olunan vergilerin kaçırılmaması gibi birçok nedenlerle gerek devlete bağlı (mirî) gerekse esnafa bağlı mezbahaneler açtırmıştır. Bu amaçlara yönelik olarak da çeşitli kanunnâmeler, nizamnâmeler, talimatnâmeler yayımlayarak düzenlemeler yapmıştır. İnsanların et ihtiyacını karşılamak üzere mezbahalar (salhânelerin), büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kesildiği yerler olarak kesim işlemlerinin organizasyona dayalı ve denetim içinde yapıldığı tesislerdir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettikten sonra insan sağlığını ve çevre temizliğini koruma amacıyla açtığı mezbahaları şehrin dışında deniz kenarında yaptırmış ve şehrin içinde hayvan kesimini yasaklamıştır. Tanzimat sonrası süreçte ise Avrupa'da veteriner halk sağlığı alanında yaşanan bilimsel gelişmeler devlet tarafından yakından takip edilmiş, çağın şartlarına uygun yeni modern mezbahalar açtırılmış, hayvanların herhangi bir hastalığı taşıyıp taşımadıklarının kontrolleri sıkı bir şekilde takip edilerek tesbiti halinde hastalıklı hayvanlar karantina bölgelerine taşınmıştır.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde Mezbahalar

Uygulama birliği sağlanması amacıyla bu doğrultuda birtakım yeni düzenlemere gidilmiştir.

İncelenen fetva ve kadı sicillerine göre, mezbahaların kadı ve ihtisap ağaları tarafından denetlenmekle birlikte zamanla kanunlara aykırı olarak mahalle aralarında ihdâs olunduğu görülmüştür. Bu denetimsiz hayvan kesimi durumu ise çevre kirliliğine, insanların mezbahalardan kaynaklanan kötü kokuları solumalarına, veba ve sıtma gibi hastalıkların halk arasında yayılmasına neden olmuştur. Halk bu konudaki şikâyetlerini idarecilerin yanı sıra müftü ve kadılara da arz etmiştir. Bir diğer husus ise mezbaha ekseninde aynı ya da farklı üretim faaliyetinde bulunan esnaf grupları arasında birtakım çıkar çatışmalarının yaşanmış olduğudur. Bu çalışmanın amacı, şeyhülislâmların fetva mecmuaları ile İstanbul şer'iyeye sicillerine (kadı ya da mahkeme kayıtları) dayanarak Osmanlı Dönemi'nde faaliyet gösteren mezbahalara ilişkin yaşanmış olan bu durumlarla ilgili bilgileri gün yüzüne çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İstanbul, Mezbaha, Kadı Sicilleri, Fetvalar.

Slaughterhouses in Ottoman According to Published Seyhulislam Fatwas and Istanbul Court Records

Abstract

Throughout its history, the Ottoman State has been careful on the production and consumption of meat and has tried to control the amount and quality of meat supply. They have opened slaughterhouses depending on the state (myth) and tradesmen due to many reasons such as the fact that the slaughtering activities of animals do not pose a threat to public health, do not cause environmental pollution, not exceed the determined prices for the meat (narh) and the taxes collected by the state are not missed. For this purpose, various regulations, regulations, regulations issued and edited. In order to meet the meat needs of the people, slaughterhouses, cattle and sheep are cut as the places where the cutting process is based on organization-based and inspection facilities. After the conquest of Istanbul, Fatih Sultan Mehmet built the slaughterhouses he had opened for

the purpose of protecting human health and environmental cleanliness outside the city and prohibited slaughter of animals within the city. In the post-Tanzimat period, scientific developments in the field of veterinary public health in Europe have been closely followed by the state, new modern slaughterhouses have been opened in accordance with the conditions of the era, and the controls of the animals have been carried on to the quarantine areas. In order to provide unity of implementation, some new arrangements have been made in this direction.

It was seen that the slaughterhouses were controlled by the judges of the judges and experts and were established between the neighborhoods in time. This situation caused environmental pollution, spreading diseases such as plague and malaria. The public has presented their complaints to the mufti and kadis as well as the administrators. Another point is that there have been conflicts of interest of tradesmen groups who have the same or different production activity in the slaughterhouse axis. The aim of this study is to reveal the information about these cases in the Ottoman period, based on the fetwas given by the Shaykh al-Islams and the judge records.

Keywords: Ottoman State, İstanbul, Slaughter House, Judge Records, Fetwas

Giriş

Lügatta “kesimyeri” anlamına gelen mezbaha, kanara, salhane ya da selhhâne gibi başka kelimelerle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Mezbahalar, küçükbaş ve büyükbaş hayvanların kesildikleri ve kesilen hayvanların etlerinin kasaplara, deri ve yağ gibi parçalarının çeşitli sektörlere (dericilik, mumculuk, pastırmacılık vb.) dağıtımının yapıldığı yerlerdir. Mezbahalar dışında daha profesyonel olarak kesim yapılan diğer yerler ise günümüzde kombinalardır. Kombinalar, küçükbaş ve büyükbaş hayvanların kesilmesinin yanı sıra bunlardan birtakım türev ürünlerin (sucuk, salam, sosis, jambon, pastırma gibi) elde edildiği kompleks tesislerdir. Mezbahalar ise daha ziyade kasaplık et üretimi için kullanılan kesim tesisleri hüviyetini taşımaktadır.

Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde
Mezbahalar

Bu anlamda mezbahalar, et üretimi sürecinde kesim işlemlerinin bir organizasyon ve denetim içinde yapılmasını amaçlayan tesislerdir. Klasik fıkıh kitaplarının zebâih (boğazlanan hayvanlar) bahsinde eti yenen ve yenmeyen hayvanlar ile hayvan kesiminde uyulması gereken kurallara yer verilmiştir.² Yine klasik fıkıh kitaplarının farklı bahislerinde herkesin çalışma hürriyetinin bulunduğu, şer’î kurallar çerçevesinde istediği işte çalışabileceği ve istediği yerde işyerini açabileceği, mülkünde yapacağı tasarruflarında başkalarına zararlı olmadığı müddetçe herhangi bir kısıtlama yapılamayacağı ifade edilmiştir³. Osmanlı şeyhülislâmlarının fetva kitaplarında tüccar, esnaf gibi kesimlerin işlerini yapmak üzere istedikleri yerde kamu hukukunun kuralları çerçevesinde işyeri/dükkân açabileceği belirtilmiştir⁴.

Osmanlı esnafının örfünde ve şeyhülislâmların fetvalarında “hayvan kesim yeri”, “kesimhâne” gibi anlamlara gelen “mezbaha”nın karşılığı olarak “selhhâne” kelimesi kullanılmıştır⁵. Selhhâne eski Türkçe’de “salhâne” olarak telaffuz edilmiştir⁶. Şeyhülislâm fetvaları incelendiğinde, bunlardan Osmanlı toplumunda esnafın bu arada kasaplığı meslek edinen herkesin istediği yerde dükkân açabileceği, kesim yapmak üzere mezbaha (salhâne) binası yapmasına izin verildiği veya bu alanda herhangi bir müdahalede bulunulmadığı anlaşılmaktadır. Yine fetvalarda başkalarına zararlı olduğu takdirde de mezbaha olarak kullanılan bir işyerinin idareciler tarafından kamu yararı gözetilerek

² Mehmet Şener, “Hayvan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, (Cilt: XVII), 1998, s. 92-98.

³ Abdulkadir Atar, *XVIII. Yüzyılda Yayınlanmış Fetva Mecmualarına Göre Osmanlı’da İktisadi Hayat* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 247.

⁴ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Cilt: 1, İz Yayıncılık, İstanbul 1986 s.113-115.

⁵ Şemseddin Sâmî, *Kamus-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978, s.732.

⁶ D.Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul 1994, s. 949.

mahkeme kararıyla kapatılacağı ifade edilmiştir⁷. Yine fetvalarda küçük ve büyük hayvan derilerinin tabaklandığı debbâğhânelerin⁸ ve hayvan yağlarından mum yapıldığı mumhânelerin⁹ de bu gerekçelere istinaden kapatılacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla şeyhülislâmların bu fetvaları klasik fıkıh kitaplarında mezbaha, debbâğhâne, mumhâne gibi iş yerlerinin açılması veya kapatılması ile ilgili esaslara uygun bir şekilde verilmiştir.

Kısacası şeyhülislâm fetvalarında şer'î ve örfî hukukla idare edilen Osmanlı toplumunda mezbaha ve debbâğhânelerin çevre kirliliği ya da kötü koku yayması gibi sebeplerle çevresindeki insanları rahatsız etmesi neticesinde kadının gerekçeli kararı üzerine icra makamlarınca kapatabileceği, mezbaha da dahil herhangi bir işyerinin kadının gerekçeli kararı olmadan idare tarafından kapatılamayacağı net bir şekilde görülmektedir.

I. Mezbaha Kurumu ve Ortaya Çıkışı

Mezbaha hayvanların kesilip derilerinin yüzüldüğü/soyulduğu bir tesis, bir iş yeri, bir kurumdur. Bu tesise hayvan kesildiği için kesimevi/kesimyeri/kesimhâne gibi anlamlara gelen “mezbaha” adı verilmiştir. Bu müessesede kesim sonrası hayvanın derisi de soyulduğu için ona “selhhâne” denmiştir. Arapça ve Osmanlı Türkçesi ile yazılan eski metinlerde “meslah”¹⁰, “meczere”, “melhame” de mezbaha anlamında kullanılmıştır. Selçuklu döneminde kasap çengeli adı verilen “kanara” kelimesi de Osmanlı döneminde

⁷ Atar, a.g.t, s. 247.

⁸ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, Dâru't-Tıbbâati'l- Âmire, İstanbul 1243/1827, s. 570.

⁹ **Mes'ele:** Bir mahalle ortasında Zeyd bir mumhâne ihdâs edip yağ kokusundan mumhânenin civârında olan müslimîn mûte'ezziler olsalar hâkimü's-şer' zararı fâhişini def' etdirmeğe kâdir olurlar mı? **El-cevap:** Olurlar. (Menteşzâde Abdürrahim Efendi, a.g.e., s.570.)

¹⁰ M. Ebru Zeren-Gözde Sazak, “Osmanlı Mînyatürlerinde Kasaplık”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, (Sayı 2) ,2011, s.54.

Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde
Mezbahalar

salhane ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır¹¹. İstanbul kadı sicillerinde¹² geçen bir kayda göre ise selhhâne kelimesinin kasap dükkânı ile aynı anlamda kullanıldığı ifade edilmektedir¹³.

Küçük kasaba ve köylerde hayvancılık ve tarımla uğraşan insanlar genel olarak besledikleri hayvanları bağ ve bahçelerinde kesip et ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Büyük şehirlerde ise özellikle yöneticiler, memurlar, askerler, ticaret ve esnaflıkla meşgul olanlar kasaplardan satın aldıkları etler ile ihtiyaçlarını gideriyorlardı. Böylece büyük şehirlerde insanların et ihtiyaçlarını karşılamak üzere kasaplık mesleği; kasaplık mesleğine paralel olarak da çok sayıda ve uygun bir biçimde hayvan kesip kasapların satacakları etleri sağlamak üzere mezbahalar ortaya çıktı.

Tarihi kaynaklarda, Selçuklular zamanına kadar gerek İslâm dünyasında gerekse dış dünyâda teşkilâtli olarak böyle bir müessese görülmediği, kasapların dükkân açtıklarını¹⁴, mezbahaların ilk örneğinin Selçuklular'da çok gelişen lonca teşkilâtlarına bağlı kasapların, toplu halde kesim yaptıkları yerler olduğu ifade edilmiştir. Selçuklularda kasaplar şehirlerin dışında kurdukları Kasaplar Çarşısı'nda toplu olarak çalışıyorlardı. Ayrıca şehir dışında kurulmuş selhhânelerin ve Kasaplar Çarşısı'nın yanında tabakhâneler yer almaktaydı¹⁵.

¹¹ Şemseddin Sami, a.g.s., s.140; Zeren-Sazak, a.g.m., s.57-58; Doğan, a.g.s., s.594, 949.

¹² Çalışmaya konu olan İstanbul şer'iyye sicilleri, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti etkinlikleri kapsamında gerçekleştirilen yayınlardır. Proje kapsamında cilt baskılar internet ortamında yayımlanmış olup, çalışmamızda da internet ortamında yayımlanan ciltlerden istifade edilmiştir.

¹³ "...Yenikapı hâricinde vâki' selhhâne deyü bilinen kasap dükkânının cemî'ini zeyl-i kitâb târihinden...", <http://www.kadısicilleri.org/goster.php?blm=eyub03&bsm=206csn206cs06>; (Erişim 1 Mart 2017)

¹⁴ Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 56.

¹⁵ Zeren Sazak, a.g.m., s.55.

II. Osmanlı İstanbul'unun Et İhtiyacı ve Temini

İstanbul toplumunda et tüketimi yaygındı. Şehrin et ihtiyacı ise başka şehir ve bölgelerden temin ediliyordu. Hayvanlar kesilmeden canlı olarak şehre naklediliyordu. İstanbul şehir surlarının hemen dışında, bazen de şehir içinde bu kesimlerin yapılacağı mezbahaneler kurulmuştu. Osmanlı'nın başkenti olan İstanbul'da et ihtiyacının giderilmesi için sıralama şöyledir; saray, merkezî ordu (Yeniçeri Ocağı), İstanbul halkı. Osmanlı iktisadî dünya görüşünü klasik dönemde (nizâm-ı kadîm) üç sac ayağına oturtan İktisat Tarihçisi Mehmet Genç, provizyonizm (iaşecilik) ilkesinin devletin devamlılığı ve istikrarı için çok önemli bir yer tuttuğunu belirtmektedir.¹⁶ Gerçekten de et tüketimi konusunda sıkı kurallar ve denetim mekanizmasıyla işleyen celep örgütüyle ülkenin çeşitli yörelerine "tahsis" çıkartılarak, her bölgenin merkeze göndermekle yükümlü tutulduğu kasaplık hayvan sayısı belirlenmiştir. Hayvanların sevk ve idaresi, kesimlerinin sağlanması gibi vazifeler yine celep ya da celebkeşan adı verilen kimselerdedir. Söz konusu faaliyet yüksek tutarlı bir sermaye gerektirdiği için celepler maddî durumu iyi olan kimseler arasından çıkmakta, hatta bazen bu işe girmeye zorlanmaktaydı. Dönem şartları itibariyle böyle bir organizasyonu yapmak zor ve risklidir. Lojistik zorlukları, et fiyatlarına konulan narhların piyasa fiyatlarının altında seyretmesi nedeniyle düşük marjlı kâr ve yüksek bir sermaye bağlanması işin zorluklarıdır ve bu nedenle bu işe girişenler gönüllülük esastan

¹⁶ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s. 45-48.

Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde
Mezbahalar

ziyade icbâri nedenlerle işi almaktadırlar¹⁷. Devlet, tefecilikle uğraşanları ve haddinden fazla zenginleşenleri bir ceza yöntemi olarak bu işi yapmaya zorluyordu¹⁸.

Küçükbaş hayvanlar, celepler marifetiyle, Filibe, Üsküp ve Manastır gibi Rumeli tarafından ve az sıklıkla ise Dulkadir ve Diyarbakır tarafından temin edilmekteydi. Her yıl 200.000'den fazla koyun İstanbul'a getirilmekte ve İstanbul dışındakilere koyun satışı yasaklanmaktaydı. İstanbul'un koyun ihtiyâcının karşılanmasını bununla vazifeli çavuş veya mahallî kadılara gönderilen hükümlerde görmek mümkündür. Tesbit olunan şekilde ve belirli fiyat üzerinde muamele görerek, gümrük alınmaması şartı ile, İstanbul'dan gelen çavuşlara teslim edilen sürüler, bunlar tarafından salhanelere sevk edilerek, kasaplara dağıtılır. İstanbul kasaplarının canlı aldıkları koyunları âmilin adamı olmadan satamadıkları gibi, kapandan başka yerde satamayacaklarına dâir hükümler vardır. Fatih Sultan Mehmet'in Yedikule dışında yaptırmış olduğu salhanede kesilen etler ise, yeniçerilere, eski ve yeni sarayların günlük ihtiyacına göre tahsis ediliyordu¹⁹. Ayrıca Osmanlı tarihindeki ilk para vakıflarından birisi sayılan ve Fatih Sultan Mehmet tarafından 24.000 akçe ile kurulan para vakfı, yeniçerilerin et ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik bir sübvansiyon sağlama amacını güdüyordu. Kanuni Sultan Süleyman da yine yeniçerilerin et ihtiyaçlarının sağlanması amacıyla, kendisinden önce aynı amaçla kurulan tüm para vakıflarını

¹⁷ Mezbahalar, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: IV, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 446.

¹⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, s. 221.

¹⁹ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Döneminde İstanbulun İâşesi", *II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu (27-29 Mayıs 2014)*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 29 Mayıs Üniversitesi - Kültür A. Ş Yayınları, İstanbul 2014, s.126, 127.

tek bir para vakfı haline getirerek buradan 698.000 akçelik bir sermaye oluşturmuştur²⁰.

III. Fetihden Sonra İstanbul'da Mezbahalar

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethinden sonra vakit kaybetmeden şehrin imarı ile ilgili düzenlemelerde bulundu. Bazı kaynaklara göre ilk önce Haliç'te bir selhhâne ve tabakhâne (debbâğhâne) kurdu. Ayrıca Yedikule surları dışında, deniz kenarına 33 adet kârgîr selhhâne (kesim yeri) yaptırdı. Fatih Sultan Mehmet hayvan kesimi ve et satışını denetime soktu. Şehir içinde hayvan kesilmesini uygun görmedi. Yedikule'de deniz kenarında yapılan 33 kesim yerinden 19'u koyun, 12'si sığır, 2 adedi ise pastırma için düzenlendi²¹. Bunlardan her biri şehrin bir semtine, askeri birliklere ve saray ihtiyaçlarına tahsis edildi. Bu kurumda çalışan görevlilerin isimleri, çalışma kuralları özel bir deftere düzenli şekilde kaydedildi ve bu kurumun gelirleri de Büyük Ayasofya (Ayasofya-ı Kebîr) Câmî Vakfı'na vakfedildi²². Bununla birlikte bahsi geçen kesim yerleri süre belirtilmeksizin debbağ esnafına kiraya verilmişti²³.

Fatih Sultan Mehmet mezbaha yerinin seçiminde özellikle iki hususa dikkat etmiştir. Bunlardan biri şehrin temizliğini, diğeri ise halkın sağlığını korumadır²⁴. Bu sebeple bir endüstri kolu olan mezbaha/selhhânelerin ve onunla çok irtibatlı olan tabakhâne (debbâğhâne)lerin gerek temizlik ve gerekse çalışma şartları nedeniyle bir akarsu veya deniz kenarında bulunan Yedikule surları

²⁰ Tabakoğlu, a.g.e., s.333.

²¹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, Cilt: 2, (Yayına hazırlayan: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı), İstanbul 1995, s.794.

²² Osman Nuri Ergin, a.g.e., s.794.

²³ Ahmet Kal'a, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları-1*, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1998, s.92.

²⁴ Bu hususta 1698 tarihli II. Mustafa tarafından çıkarılan fermana bakınız. Osman Nuri Ergin, a.g.e., s.794- (Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Defteri, numara 269'dan naklen).

Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde
Mezbahalar

dışında ve Haliç'te kurulmasına özen gösterdi. Osmanlı Devleti, tarihi boyunca Yedikule salhanelerine daha fazla önem vermiş ve diğer salhanelere karşı koruyucu olmuştur. Bu sebeple, Yedikule'deki salhanelerin bir kısmı beylik salhanesi adıyla doğrudan devlete bağlı olarak çalıştırılmıştır. Yedikule'nin bu kadar önemli olmasının sebebi ise, devletin hususî et ihtiyacı ve sur içi nüfusun daha kalabalık olmasından kaynaklanan talep fazlasıdır²⁵.

Öte yandan Fatih Sultan Mehmet döneminde şehrin her semtinde ancak belli sayıda kasabın et satmasına²⁶ ve dükkân açmasına izin verildi. Şöyle ki İstanbul'da kasapların az bir kısmı seyyar olarak belirli yerlerde açık havada et satıyorlardı²⁷. Kasapların çoğunluğu ise et satacağı bir dükkân edinmişlerdi. Kasaplar, dükkânlarını diğer esnafa ait dükkânların da bulunduğu çarşı-pazarda açmayı tercih ediyorlardı. Kasap dükkânları genel olarak sadece et satımına müsait bir tarzda yapılırdı. Sadece et satımının yapılacağı bir tarzda yapılan böyle bir kassâb dükkânında hayvan kesimini gerçekleştirmek oldukça zordu. Kasabın etini satacağı hayvanı dükkânın önünde kesmesi sağlık ve temizlik açısından sakıncılı bulunup engelleniyordu. Bu yüzden kasaplık mesleğini icra edenler müşterilerine satacağı eti, hayvan kesimine mahsus yerlerden yani mezbahalardan temin etmek mecburiyetinde kalıyorlardı. Tesbit edilen mezbahalarda hayvan kesiminin devlet tarafından mecbur edilmesinin bir diğer amacı ise satıcı ve alıcı tarafların durumları dikkate alınarak belirlenen et fiyatına

²⁵ Mehmet Sait Türkhan, 18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un Et İşesinin Temini: Hassa Kasabbaşılık Kurumu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 60.

²⁶ Kasabın et satışına dair bir fetva örneği: **Mes'ele**: Zeyd, Amr-ı kassâba "Benim için adamım Bekir'e şu kadar vukiyye lahm ver akçesini ben vereyim" dedikten sonra Bekir dahi Zeyd tarafından risâleten ol kadar eti kassâbdan ahz eylese hâlâ Amr semeni Zeyd'den talep etmeyip mücerred "Eti senin yedinde verdim" deyu Bekir'den almağa kâdir olur mu? **El-cevap**: Olmaz. (Menteşzâde Abdürrahim Efendi, a.g.e., s. 355).

²⁷ Zeren-Sazak, a.g.m., s.56.

ilişkin narhların denetiminin sağlanmasıydı. Et üretimi ve tüketimi süreçleri, hayvanın tedarik edilip şehirlere sevk edilmesine, mezbahanedeki kesiminden kasap dükkânındaki satışına kadar olan tüm unsurları içerecek şekilde kontrol altında tutulmaktaydı. Böylelikle hem et üretimi kontrol edilebilmekte hem de istenilen fiyatlar ile satışı denetlenebilmekteydi²⁸. Ancak bazı kasaplar zamanla belirlenen kanunlara aykırı davranarak kale kapılarında, İstanbul'un içinde ve Eyüp Sultan İlçesi'nde selhhâne ihdâs ettiler. Mahalle ve çarşı aralarında ihdâs olunan selhhânelerde koyun ve sığır kesilmeye başlandı. Selhhânenin yaydığı kötü kokulardan halk rahatsız oldu ve ayrıca bu kötü kokulardan dolayı şehrin havası bozulup vebâ ve sıtma gibi hastalıkların yayılmasına sebep oldu. 1109/1698'de II. Mustafa tarafından kaçak hayvan kesimine karşı bir ferman çıkarılarak ilgili makamlara gönderildi. Bu fermanla Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu mezbahalardan kısaca bahsedildikten sonra kanunlara aykırı olarak Edirne Kapısı, Kumkapı, Samatya, Balat, Fener ve Aya Kapıları dışında, Eyüp Sultan İlçesi'nde ihdas edilen selhhânelerin kapatılması ve İstanbul'un içindeki dükkânlarda hayvan kesimine son verilmesi ve Yedikule dışında hiçbir yerde hayvan kesimine izin verilmemesi emredildi.²⁹ İstanbul kadı sicillerinde İstanbul Balıkpazarı, Yeni Camii, Yedikule, Eyüp, Galata, Kasımpaşa, Üsküdar³⁰,

²⁸ Ahmet Kal'a, "19. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar İstanbul Kasap Esnafının Organizasyonu", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 37, 1992, s. 113.

²⁹ Bu fermanın tamamı için bk. Osman Nuri Ergin, a.g.e., s.794-795 (Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Defteri, numara 269'dan naklen).

³⁰ "Ta'yîn-i selhhâne Mahmiye-i İstanbul'da **Balıkpazarı**'nda vâki..."; "Ta'yîn-i selhhâne Mahmiye-i İstanbul'da ..yine Balıkpazarı kurbunda **Yeni câmi'-i şerîf** civârında...", "Sığır kasablarından olup mahmiye-i İstanbul'da **Yedikulekapısı** hâricinde vâki' selhhâne ahâlîsinden Mehmed Çelebi b. Süleyman ve Mehterzâde el-Hâc Osman Bostan ve İbrahim Çelebi b. Bektaş ve Hasan Bey b. Mehmed ve el-Hâc Ali b. Abdullah ve el-Hâc Süleyman b. Ahmed ve Mehmed Bey b. Ömer ve Mehmed Çelebi b. Mehmed ve Mehmed Çelebi b. Ramazan ve İbrahim Bey b. el-Hâc Receb ve İsmail Çelebi b. el-Hâc Ahmed ve Mehmed Çelebi b. Şaban ve Ramazan Beşe b. Süleyman ve Hasan Çelebi b. Mehmed ve Kara Mehmedzâde Mehmed Çelebi ve Kösec Derviş Beşe ve medîne-i **Ebâ Eyyûb Ensârî** selhhânesinden Hızır Beşe b. Abdullah ve kasaba-i **Kasımpaşa** selhhânesinden el-Hâc Mehmed b. Hamza ve medîne-i **Galata** selhhânesinden Ahmed b. Mehmed

Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde
Mezbahalar

Unkapanı³¹ gibi bölgelerde salhaneler olduğundan bahsedildiği görülmektedir. 1566 tarihinde Osmanlı'daki Yahudi topluluk için bir mezbaha tahsis edilmişti. Bununla birlikte mezbahada kesilebilecek günlük hayvan sayısı 80 koyun ve 5 inek olmak üzere üst bir limite tâbi tutulmuştu³². Bunun yanı sıra et kesim işlemlerini Yedikule'deki mezbahalarda gerçekleştiriyorlardı. 1707 yılında kendi mezbahalarını Galata'ya taşımak için izin istemişler ve bu izni almışlardır. 1784 yılına gelindiğinde ise Musevi toplumuna ait İstanbul'un Ortaköy, Hasköy ve Balat bölgelerinde mezbahalar bulunmaktaydı³³.

II. Mustafa'nın 1698 tarihli fermanıyla İstanbul'da geçici bir zaman için yasak hayvan kesimi önlendi. Ancak gerileme devrinde bu konuda yine gevşemeler oldu. Tanzimat'ın ilanında (1839) gedik usulü kaldırılınca eski düzen tamamen bozuldu. Her isteyen kasap dükkânı açtığı ve dükkânın arka tarafında kesim yaptığı bir dönem başladı. Bu konuda yapılan hukukî düzenlemelerden de bir sonuç elde edilmedi. Osmanlı Devleti'nde 5 Ekim 1877 tarihli "Dersaadet Belediye Kanunu" ile sokaklarda yapılan hayvan kesiminin belediyelerin belirlediği yerlerde inşa edilecek tesislerde yapılması gerektiği, mevcut mezbahaların ise asgari hijyen şartlarını sağlaması gerektiği ifade edilmiştir. 1913 yılına gelindiğinde dönemin belediye başkanı Cemil (Topuzlu) Bey'in girişimiyle İstanbul'un tüm et ihtiyacını karşılayabilecek bir mezbahanın inşa ve işletme

ve medîne-i **Üsküdar** selhhânesinden..." , "Medîne-i Ebâ Eyyüb-i Ensâri'de vâki'orta selhhânedekasap..." ,

<http://www.kadisicilleri.org/goster.php?blm=bab46&bsm=161xnb161xn05>; (Erişim 1 Şubat 2017)

³¹ "Mahmiye-i İstanbul'da **Unkapanı** kurbunda olan selhhânedede sâkin kasab taifesinden..." , <http://www.kadisicilleri.org/goster.php?blm=bab46&bsm=216xnb216xn05>; (Erişim 1 Şubat 2017)

³² Antony Greenwood, *Istanbul's Meat Provisioning: A Study of The Celebkeşan System*, (Unpublished Doctoral Dissertation) The University of Chicago, Chicago 1988, s. 51.

³³ Suraiya Faroqhi-Randi Deguilhem, *Ortadoğu'da Zanaatlar ve Zanaatkârlar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2017, s. 217, 218.

imtiyazı için bir müsabaka düzenlenmiştir. Dönemin şartları itibariyle akamete uğrayan bu girişim daha sonraları tekrar ele alınmış, Haliç'in Karaağaç mevkiinde bir mezbahanın kurulması için inşaat başlatılmış ve inşaatın temelleri de atılmıştır. Ancak takip eden günlerde merkezi bir mezbahanın açılmasına kasapların vermiş oldukları tepkilerin artması, savaş yıllarının getirdiği yokluk ve maddî imkansızlıklar nedeniyle Karaağaç Mezbahası'nın açılış tarihi ötelenmiş ve Cumhuriyet dönemine kadar bu durum devam etmiştir. Bu mezbahanın açılışı 12 Temmuz 1923 tarihinde gerçekleşebilmiştir³⁴. Arazi alanı 10.000 m² olarak planlanan mezbaha Haliç'in Eyüp ve Bahariye önünde teşkil ettirilmiştir. Alman tarzında inşa edilen Karaağaç Mezbahası'nda üç kesim yeri, bir idare binası, bir makine dairesi, kahve ve lokanta, bir ağıl ve üç ahır bulunmaktadır. Kesim için ayrılan alanların ikisi koyunlar için, birisi ise sığırlara aittir³⁵.

IV. Fetvalarda ve Kadı Sicillerinde Mezbaha

Halk, yasak olarak ihdâs edilen ve atıklarıyla çevre kirliliğine sebep olan selhhânelerin ve yine debbâğhânelerin kapatılması için şeyhülislâmlardan fetva istemişler, şeyhülislâmlar da kötü kokusundan halkın rahatsız olduğu ve çevre kirliliğine sebep olan selhhâne ve debbâğhânelerin kadının gerekçeli kararıyla kapatılacağına fetva vermişlerdir³⁶. Bu konuda örnek olarak şu fetvalar ve kadı sicilleri verilebilir.

³⁴ Berfin Melikoğlu Gölcü-Şule Osmanağaoğlu Sanal, Asuman Kızıltepe, "Karaağaç-Mezbahası'nın Tarihsel-Gelişimi-ÜzerineBir-Çalışma", Ulusal Gıda Referans Laboratuvarı Dergisi, Sayı: 4 (2011), s. 7,8.

³⁵ Muallim Rıza İsmail (Sezginer), "İstanbul'un yeni mezbahası", Baytari Mecmua, Cilt:1, Sayı:4, Teşrin-i sani 1339 Kasım 1923, s.119,120.

³⁶ Kadı bir işletmeyi kapatırken gerekçeli kararında insanların gördüğü zararın kesin olduğu vurgular. Bir örnek fetva: **Mes'ele**: Zeyd menziline sabunhâne ihdas etmekle civarında menzilleri olan kimesneler sabunhânenin râyiha-i kerihesinden ziyade mütezziler olup zarar-ı beyyinleri olsa

Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde
Mezbahalar

Örnek olarak seçilen fetvalardan biri Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö.1692) fetva mecmuasında, diğer fetva ise Şeyhülislâm Menteşzâde Abdürrahim Efendi'nin (ö.1716) Fetâvâ-yı Abdürrahim olarak bilinen fetva mecmuasında yer almaktadır. Ali Efendi'nin fetva mecmuasında geçen bir fetvada bir câmiye yakın olarak işletilen mezbahadan yayılan kötü kokuların cemaati rahatsız etmesinden dolayı kadının işletmeyi kapatıp kapatamayacağı sorulmakta, cevaben mezbahadan gelen kötü kokuların cemaati rahatsız ettiği için kapatabileceği belirtilmektedir³⁷. Fetâvâ-yı Abdürrahim'de geçen fetvada da bir mahallede bulunan câmiye yakın bir sokakta sonradan kurulan bir mezbahanın gerek kesilen koyun ve sığırların kanları ve gerekse bunlara gelen köpeklerin³⁸ çevreye verdiği rahatsızlıktan dolayı hâkimin mezbahayı kapatıp kapatamayacağı sorulmakta, bu soruya verilen cevâpta hâkimin bu işyerini insanları rahatsız ettiği gerekçesiyle kapatabileceği ifade edilmektedir³⁹. Yine Fetâvâ-yı Abdürrahim'de geçen fetvada bir mahallede ortasında önceden ev iken sonradan debbâğhâneye çevrilen bir iş yerinde gerek tabaklanan derilerin ve gerekse köpeklerin getirdikleri necâsetin kötü kokusundan halkın rahatsız olmasından dolayı

Zeyd'e zararlarını def' etmeğe kâdir olurlar mı? **El-cevap:** Olur. Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ*, Cilt: 2, Matbâa-i Âmire, İstanbul 1312/1893, s.261.

³⁷ **Mes'ele:** Bir kasabada vâki' câmi-i şerîf kurbunda Zeyd selhhâne/salhâne ihdâs edip zebh olunan koyunların revs (ters) ve levsinin (bulaşık/kirler) râyihâsından cemaat müteezziler olup hâkime i'lâm ettirdiklerinde hâkim Zeyd'i ol salhâneyi işletmekten men'e kâdir olur mu? **El-cevap:** Olur (Çatalcalı Ali Efendi, II, s.261).

Mes'ele: Zeyd mülk arsasında ihdâs ettiği selhhânenen câri (komşusu) Amr'ın makarr-i nisvân olan mevâzii görünüp havâlisi olsa Amr havâliyi Zeyd'e def' ettirmeğe kâdir olur mu? **El-cevap:** olur (Çatalcalı Ali Efendi, a.g.e., s.256).

³⁸ Selhhânenin atıkları ile beslenen köpeğe "selhhâne köpeği" denilmiştir (Şemseddin Sami, a.g.s., s.732).

³⁹ **Mes'ele:** Bir beldede câmi-i şerîf kurbunda vâki' bir sükda Zeyd sonradan bir selhhâne/salhâne ihdâs edip ol salhânede boğazlanan koyun ve sığırların kanları ve ona müctemi' olan (gelip toplanan) kilâb (köpekler) müsliminin câmia gidecek yollarını telvis edip (kirletip) müslümanlar ve ol sük erbâbı külliyyet ile (tamamıyla) müteezziler olsalar hâkimü'ş-şer' Zeyd'i ol mahalli selhhâne/salhâne etmekten men'a kâdir olur mu? **El-cevap:** Olur. (Menteşzâde Abdürrahim Efendi, a.g.e., s. 570)

hâkimin debbâğhâneyi kapatıp kapatamayacağı sorulmakta, bu soruya verilen cevapta hâkimin bu işyerini insanları rahatsız ettiği ve çevre kirliliğine sebep olduğu gerekçesiyle kapatabileceği vurgulanmıştır⁴⁰.

Zikredilen fetvalar ile aynı doğrultuda olan mahkeme kayıtlarına yansıyan bir olayda, çevre halkını rahatsız eden bir mezbahanın mahkeme kararı ile kapatıldığı görülmektedir⁴¹. İstanbul kadı sicillerinde mezbahalara ilişkin

⁴⁰ Bir fetva örneği: **Mes'ele:** Bir mahalle ahâlîsinden Zeyd mahalle-i mezbûre ortasında olan mülk menzilin debbâğhâne ittihâz etmekle onda dibâğat olunan derilerin ve getirdikleri kelb necâsetinin râyiha-i kerihelerinden ahâli-i mahalle müte'ezziler olmağa varıp hâkimü'ş-şer'a i'lâm edip ol menzili debbâğhâne etmekden men' etdirmeğe kâdir olurlar mı? **El-cevap:** Olurlar. (Menteşzâde Abdürrahim Efendi, a.g.e., s. 570)

⁴¹ "Akzâ kuzâtü'l-müslimîn evlâ vülâtü'l-muvahhidîn ma'denü'l-fazli ve'l-yakîn râfi'-i a'lâmi'ş-şerî'ati ve'd-dîn vâris-i ulümü'l-enbiyâ'i ve'l-mürselîn el-muhtas bi mezîdi inâyeti'l-meliki'l-Mu'în, İstanbul ve Hâslar kaduları -zîdet fezâiluhümâ- ve iftîhârü'l-ümerâ'i'l-ekâbir müstecmi'ü cemî'i'l-me'âlî ve'l-meşâhir el-muhtas bi mezîdi inâyeti'l-meliki'l-Kâdir dergâh-ı mu'allâm yeniçerileri ağası olan () ağa -dâme ulüvvühü- tevkî' refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki sâdir olan fermân-ı âliye imtisâlen mahmiye-i İstanbul'da Eğrikapı hâricinde münâza'un-fihâ olan mahalle varıp akd-i meclis-i şer'-i şerîf olundukda Kuşçu Mehmed Ağa demekle ma'rûf kimesne bâb-ı mezkûr hâricinde Cebecibaşı mahallesinde vâki' Harâmî Ahmed Paşa vakfından icâreteyn ile tasarrufunda olan menâzili mukaddemâ selhhâne etmekle müste'cirinin fisk u fesâdından ve zebh olunan ağnâmin ve dimâ-i fazalâtunun râyiha-i kerihâsından mutazarrur ve müteezzileriz deyiü ahâlî-i mahalle teşekkî ettiklerinde, mahall-i mezbûr min ba'd selhhâne olmayıp kömürhâne ve otlakhane etmek üzere merkûm Mehmed'in vekîli Ali [nâm] kimesne Hâslar mahkemesinde huzûr-ı şer'de ta'ahhüd eylediği i'lâm ve zikr olunan selhhâne kat'â ref' olunmak üzere otuz dört senesinde fermân-ı âli sâdir olduğdan sonra dört gün mukaddem müfettiş-i evkâf tarafından bâ fermân-ı âli keşf olundukda zikr olunan selhhâne müşrif-i harâb olmağa mezbûr Mehmed ta'mir murâd eyledikde ittisâlinde bostan-ı kebîr derûnunda kuyular hafr olunup kazûrâtı mahall-i mezkûra ilkâ ve etrâfi taş duvar binâ olundukda kimesneye zararı yokdur deyiü ihbâr olunup ba'zı ashâb-ı ağrâzin hilâf-ı inhâ mûmâna'atlarına müsâ'ade olunmayıp bî-vech mu'ârazadan men' olunmaları i'lâm olunmağın, mücebince fermân-ı âli sâdir ve lâkin ukûl-ı nâs mütefâvite olmağa sen ki İstanbul kadısı Mevlânâ-yı mûmâ-ileyhsin huzûrunda dahi dâhil ve hâric-i sûrdan ba'zı kimesneler zararı vardır deyiip ve ba'zıları zararı yokdur demeleriyle hakikat-i hâl ehl-i vukûfdan suâl olundukda mahall-i mezbûr Eğrikapı maksimine karîb olmağa bostan-ı merkûm derûnunda zararını def' için hafr olunacak kuyuların mahalli suyun asıl lağımının yüksek tarafında vâki' ve mâbeyni otuz bir zirâ' olup ve arzı dahi rehâvet üzere olduğuna binâen suya neşf ve sirâyet edip ve makseme dönecek yerde suyun lağımı nefs-i selhhâneye mutasil olmağa bu vechile zararı emr-i mukarrer olduğunu Hâssa su sâzırı el-Hâc Osman -zîde mecduhû- ve bölükbaşlarından yedi nefer müseccelü'l-esâmî kimesneler haber verdiklerinden mâ'adâ mevâzi'-i mezkûre mukaddemâ ashâb-ı kirâm hazerâtı zamânında vâki' olan muhâsara mevâzi'i olduğundan gayrı belde-i tayyibenin Ebû'l-feth Sultân Mehmed Hân -tâbe serâhu- zamânında vâki' olan muhâsara ve feth-i tâmmu vaktinde dahi mahall-i ma'reke ve kûl olduğu kütüb-i tevârihde mastûr ve ma'lûm-ı sığâr ve kibâr olmağa mekâbir-i ehl-i imân ve merâkîd-ı şühedâ olduğu bî-rayb ü mirâ olup ve zikr olunan

Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde
Mezbahalar

hükümler incelendiğinde, vakıflara ait, müslim ve gayrimüslim şahıslara ait ve son olarak beylik ifadesiyle mirî yani devlete ait mezbahaların işletildiklerini görmekteyiz.

V. Mezbahaların Ürünleri

Mezbahaların ilk amacı, insanların ihtiyacını karşılayacak kadar et üretmektir. Bunun yanında kesim sonucunda deri, yağ gibi başka ürünler de elde edilmektedir⁴². Debbâğlar mezbahadan satın aldıkları hayvanların derilerini tabaklarlar⁴³, mumcular da hayvanın yağından yağhânedede mum yaparlar.

kuyulara zebh olunan hayvânâtın dâimâ ve kazûrâtı ve fazalâtı ilkâ olundukda ta' affün edip râyihâ-i kerîhasından ahâlî-i mahalle-i mezbûr ve civârında olan sâir mahallât ahâlîsi ve mârre müteezzî ve mutazarrırlar ve müris-i emrâz-ı mühlike olduğu zâhir ve müte'ayyin olmağla ol havâlîde olan sıgâr u kibârdan olanlar mahall-i mezbûrda selhhâne ittihâzının adem-i münâsebetini i'lâm ve ihbâr edip ve mukaddemâ dahi selhhâneler Yedikule hâricinde Ayasofya vakfı olan mahalle bâ fermân-ı âlî bi'l-küllîye nakl ve âhar yerde icâr ve ihdâs olunmamak üzere kat'î evâmîr-i aliyye sâdır olup bundan mâ'adâ altı yanında Ayvansaray'a giden yolun sağ tarafında bir tarafı şişehâne ve bir tarafı mumhâne ve bir tarafı cidâr-ı hısn ve bir tarafı tarik-i âm ile mahdûd tahmînen dokuz yüz zirâ' ve bir kebîr çitlenbik ağacını müştemil arsa kadîmden mekâbir-i müslimîn olup ve hâlâ mezâr taşları mevcûd iken, ol mevâzi'de bulunan çeyrekçi selhhâneleri tarafından mahall-i mezbûre ağullar yapılp, içinde koyun vaz'ı ile mezâristânî telvîs edip ve odun yakdıkları mu'âyene ve müşâhede olunmağın bu husûsun dahi ref'i ve men'i vâcibâtından olmağla mezbûr Mehmed bundan akdem bâ fermân-ı âlî men' olunan sâlifü'z-zikr selhhânesini kemâ fi'l-evvel men' ve def' ve zikr olunan mezâristâna koyun vaz' edip odun yakanlar dahi men' ve zecr olunup ve ol havâlîde min ba'd bu makûle âmme-i nâssa muzır nesne icâd ve ihdâs olunmamak için sen ki İstanbul kadısı Mevlânâ Ebû Said Mehmed -zide fezâiluhûsun- i'lâm etmekle, i'lâmın mücebince selhhâne-i merkûm men'-i küllî ile men' ve zikr olunan mezâristâna koyun vaz' olunmayıp ve hatab istif olunmayıp def' olunmak bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur. Buyurdum ki () vusûl [65b] buldukda, bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımı'l-intisâlimin mazmûn-ı itâ'at-makrûnu ile âmîl olup hilâfına rızâ ve cevâz göstermeyesiz. Şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Tahrîren [fi] evâsıtı Rebî'ilevvel sene tis'a ve selâsîn ve mi'e ve elf. Be makâm-ı Kostantuniyye el-mahrûse.", <http://www.kadısicilleri.org/goster.php?blm=istanbul24&bsm=300obn300on06>, (Erişim 12 Ocak 2017)

⁴² Osman Nuri Ergin, a.g.e., s.723.

⁴³ **Mes'ele:** Debbâğ taifesinden Zeyd kassâb taifesinin zebh edeceği koyun ve keçi derilerinden hisse namına iştirâ edeceği şu kadar deriyi iştirâ etmeden Amr'a bey' eylese bey'-i mezbûr sahih olur mu? **El-cevap:** Olmaz (Feyzullah Efendi, Fetâvâ-yı Feyziyye, Matbâa-i Âmire, İstanbul 1312/1893, s.383)

Bilindiği gibi küçük ve büyükbaş hayvanların deri ve gönleri dericilik ve giyim sanayinin en önemli hammaddesidir. Kasap ve mezbahacıların ürettikleri derilerin belli bir kısmı da kâğıt imâlathânelerine⁴⁴ hammadde olarak kullanılmıştır. Mezbahada kesilen hayvanların başı, ayakları, ciğeri, işkembesi gibi organları da ayrıca değerlendirilir. Mezbaha etlerinden pastırma ve sucuk da yapılır.

Mezbahalarında kesimleri neticesinde elde edilen türev ürünler, bu ürünleri kullanan esnafa tahsis olduğundan kesimi yapılan hayvan miktarının bilinmesi önem arz ediyordu⁴⁵. İstanbul kadı sicillerinde mezbahalardan (selhhâne) iç yağı temin eden mumhânelerin (şemhâne) var olduğu görülmektedir. İlgili kayıtlarda mezbahalar ile mumhaneler arasında yapılan tahsisat anlaşmaları yer almaktadır⁴⁶. Bu kayıtlarda dikkate çeken bir husus ise,

⁴⁴ Kağıtçılar bu derilerden “kâğıt suyu” denilen maddeyi çıkarırlar ve bu suyu kâğıt imâlinde kullanırlardı. 1805 yılında kurulan Beykoz Kağıthânesi’nde bu suretle kâğıt imal ediliyordu. İstanbul Kadılığı’nın 1244/1809 tarihli bir fermanına göre İstanbul kasapları Beykoz Kağıthânesi’ne günde otuz deri vermek mecburiyetinde idi. (Osman Nuri Ergin, a.g.e., s. 793).

⁴⁵ Ahmet Kal’a, *Osmanlı Devleti’nde İstanbul’un Et İhtiyacının Temini İçin Kurulan Kasap ve Celep Teşkilatları (XVI, XVII ve XVIII. Asırlarda)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1985, s. 52.

⁴⁶ “*Ta’yîn-i selhhâne Mahmiye-i İstanbul’da mumcular tâifesinin kethüdâları Ömer Bey b. Abdullah ve Yiğidbaşları Dîmo nâm zimmî ve tâife-i mezbûreden Niko v. Yako ve Dizo v. Paroş ve Ziro v. Dîmo ve sâirleri meclis-i şer’-i şerîf-i şâmihu’l-imâd ve mahfil-i münîf-i râsihu’l-evtâdda her biri takrîr-i kelâm ve bast-ı merâm edip [26(2)-a] mahmiye-i mezbûrede Balıkpazarı kurbunda vâki’ Arpa Anbarı’na muttasıl olup sâbikan Şam-ı cennet-meşâm kadısı olan üsvetü’l-ulemâ’i’l-izâm merhûm Ebûsaid Efendi hazretlerinin mahdûm-ı âlileri Ahmed Efendi hazretlerinin mumhânesine mutasarrıf olan işbu hâzır bi’l-meclis Apostol v. Avram nâm zimmî, zikr olunan mumhânenin mumunu eyyâm-ı sayf ve şitâda yine Balıkpazarı kurbunda Yeni câmi’-i şerîf civârında tasarrufunda olan iki bâb bakkal dükkânına verip âhar mumhânedен müdâhale olunmayıp, kadîmden mahmiye-i mezbûrede olan mumhânelerin her biri bakkal dükkânlarına mu’ayyenden mezbûr Apostol tasarrufunda olan mumhâne dahi zikr olunan iki bakkal dükkânına ta’yîn ve tahsis olunup bu minvâl üzere kavil ve ittifâk etmişizdir, cânib-i şer’den ittifâkımız ketb ve tahrîr olunup sûreti yedimize def’ ve teslîm olunmak matlûbumuzdur dediklerinde, mes’ûllerine muvâfakat birle işbu hurûf li ecli’t-temessük bi’t-taleb ketb ve yed-i tâlibe def’ olundu. Fi’l-yevmi’l-hâdi aşer min Şevvâli’l-mükerrem li sene 1073.” <http://www.kadisicilleri.org/goster.php?blm=istanbul12&bsm=288bbn288bn78>, (Erişim 4 Şubat 2017).*

Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde
Mezbahalar

özellikle mumcu tâifesinde gayrimüslim sayısının çokluğudur. Yani mum üretimi işinde daha ziyade gayrimüslim tebaanın uzmanlaşmış olduğunu gözlemliyoruz.

VI. Mezbaha Çalışanları

İslâmî literatürde hayvan kesme ve derisini soyma işini devamlı surette yapan ve bunu meslek edinen kimse için “sellâh”⁴⁷, hayvan kesme işinin yanı sıra et satmayı da meslek edinen kimse için “kassâb” kelimesi kullanılır⁴⁸. Bu meslek erbabına aynı anlamda cezzâr⁴⁹ ve lahhâm⁵⁰ da (et satan) denilir⁵¹. Bu kelimeler çoğu zaman eş anlamlı olarak da kullanılır⁵². Kesim işini devamlı yapan kişi, kestiği hayvan için de ücret alabilir⁵³. Osmanlı toplumunda mezbahanede hayvan kesip derisini yüzme işini meslek edinen kişiler ilk dönemlerden itibaren kasaplardan ayrı bir esnaf kolu olarak örgütlenmişlerdir. Yedikule’de kurulan salhaneler, beylik mirî yani devlete ait olarak varlıklarını sürdürürken diğerleri

⁴⁷ Selh: Hayvan derisini yüzme anlamına gelir. (Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, Cilt:1, İstanbul 1233), s.544. Sellâh bu selh kökünden sıfat-ı müşebbehe olup çokça deri yüzen kişi demektir (<http://www.lugatim.com>, Erişim 24.11.2018).

⁴⁸ Doğan, a.g.s., s.612; Kesmek anlamındaki kasb kökünden kassâb aslında koyun kasabı demektir (Mütercim Âsım Efendi, a.g.s., s.232).

⁴⁹ Şemseddin Sami, a.g.s., s.475. Aslında cezzâr kelimesi deve kasabı, cezâre de kelimesi deve kasaplığı mesleği demektir (Mütercim Âsım Efendi, a.g.s., s.796).

⁵⁰ Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, (Cilt: 2), trc. Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 327.

⁵¹ Nebi Bozkurt, “Kasap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDVİA), Cilt: XXIV, 2001, s. 534.

⁵² Levîs Ma'lûf, *el-Müncid fi'l-luğa*, Beyrut, tarih yok., s.89, 344, 632,717 (cezr, lahm, selh, kasb maddeleri).

⁵³ **Mes'ele:** Câmus ve kara sığır zebhetmeği sanat ittihâz eden kimesne câmus ve kara sığırı ücretle vech-i şer'î üzere zebhi sanat ittihâz edip kesbetmek mekruh mudur, yoksa haram mıdır? **El-cevap:** Mübahdır (Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, (Haz: Süleyman Kaya ve diğerleri), Klasik Yayınları, İstanbul 2011, s.555.

ise idaresi ve mülkiyeti kasap ustalarına ait olan esnaf salhaneleridir⁵⁴. Fatih Sultan Mehmet tarafından Yedikule’de kurulan 33 adet salhâne Büyük Ayasofya (Ayasofya-ı Kebîr) Câmî Vakfı’na dâhil edilmesiyle miri vakıf statüsündeydi. Osmanlı’da esnaf teşkilatı hiyerarşisinde esnaf şeyhi, esnaf kethüdâsı, yiğitbaşı, usta, kalfa ve çırak yer alıyordu. Bunların her birine ait görev, yetki, sorumluluk ve hakları düzenleyen nizamnâmeler bulunmaktaydı. Bunlardan kethüdâ esnaf birliğinin idari ve fizikî işleriyle uğraşırđı. Kethüdânın görevleri arasında esnafın yolsuzluklara karışmasına mâni olmak, aralarındaki anlaşmazlıkları gidermek ve gerektiğinde bunları kadıya veya Dîvân-ı Hümâyun’a iletmek ve esnafı yönetmek yer almaktadır. Esnaf kethüdâsının seçimi ise ilgili esnaf tarafından yapılarak kadı tarafından sicile kaydedilmesi ile olurdu. Bir esnaf kolu olan kasaplar koyun ve sığır kasabı olmak üzere alt kategorilere sahiptir⁵⁵. Hatta zamanla mezbahada kesilen hayvanların başı, ayakları, ciğerleri, işkembesi gibi organlarını satan birçok esnaf kolu (başçı, ciğerci, sakatatçı, işkembeci, pastırmacı⁵⁶ gibi) daha ortaya çıkmıştır. İstanbul kadı sicillerindeki bir kayıтта Yedikule’deki mezbahalarda çalışan kasap, ciğerci ve diğerlerinin isimleri zikredilmektedir. Söz konusu kayıтта salhanelerin mülkiyet durumları (sahiplikleri) hakkında bilgi verilmiş, her bir salhanede görev alan kasaplar, ciğerciler gibi mezbaha çalışanları ismen kayıt altına alınmıştır⁵⁷. 24 Ağustos 1737 tarihli bir diğer

⁵⁴ Ahmet Uzun, *İstanbul’un Et İhtiyacının Sağlanması: Ondalık Ağnam Uygulaması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, s. 141.

⁵⁵ Ahmet Kal’a, “Esnaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, (Cilt: XVII), 1995, s. 424, 426.

⁵⁶ **Mes’ele**: Birkaç kimselerin bir sükda bakkal dükkânları olup bakkallık ederlerken etrafında dükkânları olan mumcu ve arpacı ve pirinçi ve pastırmacı tâifesi mücerred kadimden olmayıp yedi sekiz seneden beri ihdas olunmuştur deyü ol bakkal dükkânlarını kaparmağa kâdir olurlar mı? **El-cevap**: Olmazlar (Çatalcalı Ali Efendi, a.g.e., s. 261).

⁵⁷ <http://www.kadısicilleri.org/goster.php?blm=istanbul24&bsm=355obn355on06>; (Erişim 20 Şubat, 2017)

Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde
Mezbahalar

mahkeme kaydında ise kanâdârların⁵⁸ günlük elli akçe ile kasaplara hizmet etmelerine dair bir hüküm bulunmaktadır⁵⁹.

VII. Mezbahalarda Uyulması Gereken Kurallar

Klasik fıkıh kitaplarının zebâih (boğazlanan hayvanlar) bahsinde eti yenen ve yenmeyen hayvanlar ile hayvan kesiminde ve derisinin yüzülmesinde, ayrıca etinin satılmasında uyulması gereken kurallara yer verilmiştir⁶⁰. İslâm hukukunun bir alt dalı olan “hisbe”⁶¹ literatüründe de esnaf ve mesleklerle ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilmiş ve hayvan kesimini ve kasaplığı meslek edinen kişilerin müslüman, ergenlik çağına gelmiş, akıllı ve sağlıklı olmaları gerektiği vurgulanmış ve bunların mesleklerini icra ederken uymaları gereken kurallar Kur’an ve Sünnet nasları çerçevesinde tesbit edilmiştir. Ehl-i kitabın İslâmi esaslara uygun olarak kestiği hayvanların etinin helâl olduğu⁶², putperest, ateşperest ve ateist gibi kişilerininki ise helâl olmadığı⁶³, tokmakla vurularak

⁵⁸ İbranice niqur kelimesinin Türkçe’deki karşılığı olarak kullanılan kanâdârlık kelimesi, bazı sınırların ve yasak yağların etten arındırılması demektir. Türkçe “kan” kelimesi ve Farsça “dâr” ekinin terkiibinden oluşan kelime, kanı tamamen akıtarak etten arındırma anlamındadır. Kaynaklara göre eti kandan arındırma işlemi yalnızca Musevilere mahsustur. Musevilerin bu kesim işini Osmanlı’da genellikle kasaplar üstlendikleri için kasaplara kanâdâr ismi de verilmiştir (Suraiya Faroqi-Randi Deguilhem, *a.g.e.*, s. 221, 222) Başka bir kaynakta ise kanâdârlık için bu işlemi yapan bir kasap dükkânında çalışan veya kasap dükkânını bir kasap adına işleten kimseye denildiği belirtilmektedir (Nevzat Erkan, *18. YY’ın İlk Yarısında Üsküdar’da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri-Şeriyye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında-*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s.213).

⁵⁹ <http://www.kadısicilleri.org/goster.php?blm=istanbul24&bsm=518obn518on06>; (Erişim 20 Şubat, 2017)

⁶⁰ Şener, a.g.m., s. 92-98.

⁶¹ Hisbe aynı zamanda İslâm devletlerinde genel ahlâkı, kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli teşkilâtın adıdır. Abdurrahman eş-Şeyzerî, *İslâm Devletinde Hisbe Teşkilâtı*, (çeviren ve yayımlayan: Abdullah Tunca), Marifet Yayınları, İstanbul 1993, s. 61-63

⁶² Abdurrahman eş-Şeyzerî, *a.g.e.*, s. 61-63; İbnü’l-Uhuvve, Me’âlimü’l-kurbe, Mısır 1976, s.161-171; Bozkurt, a.g.m., s. 534-535.

⁶³ İbnü’l-Uhuvve, a.g.e., s.161.

öldürülen hayvanın etinin helâl olmadığı vurgulanmıştır⁶⁴. Kör, sarhoş ve akıl hastası olan kişilerin hayvan kesimleri –kesim yerinde hata edecekleri için- mekruh olarak kabul edilmiştir⁶⁵. Hisbe ile ilgili eserler incelendiğinde hayvan kesimi, derisinin yüzülmesi, etinin korunması ve satışında uyulması gereken birçok kuralın var olduğu görülür. Bu kuralların başlıcaları şunlardır⁶⁶:

1. Hayvan kesilirken Allah'ın adı anılmalı (besmele)⁶⁷, hayvana eziyet etmeden kibleye doğru yatırılıp bağlanmalı, bıçak keskin ve kesim yeri temiz olmalı, hayvan kesim yerine incitmeden götürülmeli.
2. Hayvanın şah damarı, yemek ve nefes borusu kesilerek kanın tamamen akması sağlanmalı, hayvanın canı tamamen çıktıktan sonra derisi yüzülmeli.
3. Hayvan özellikle mezbahada kesilmeli, halkın rahatsız edilmemesi için kesim yolda ve dükkân önünde yapılmamalı.

⁶⁴ Ehl-i kitabın hayvan kesimine ilişkin bazı fetvalar: **Mes'ele**: Zimmî kurbancı olup müslümanların kurbanın boğazlamak şer'an caiz olur mu? **El-cevap**: Lâyık değil, min ba'din (sonradan) ettirmemek lâzımdır. **Mes'ele**: Zeyd-i zimmî, Amr-i müslimin kurbanını besmele ile boğazlasa, şer'an helâl olur mu? **El-cevap**: Kurban yerine geçmez eti helâldir. **Mes'ele** Yahudi boğazladığı koyunun ekli helâl olur mu? **El-cevap**: Olur, besmele ile boğazlanıp aziz teşrik etmedi ise helâldir. (M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s. 97; Ehl-i kitabın kestiği hayvanın etinin helâl olduğuna dair bir fetva örneği: **Mes'ele**: Zeyd 'id-i udhâda kurbânını Amr-ı zimmî-i kitâbiye "Zebh ediver" deyu emr edip Amr-ı zimmî tesmiye edip zebh eylese câiz olur mu? **El-cevap**: Olur. (Menteşzâde Abdürrahim Efendi, a.g.e., s. 135).

⁶⁵ İbnü'l-Uhuvve, a.g.e., s.161.

⁶⁶ İbnü'l-Uhuvve, a.g.e., s.161-171.

⁶⁷ **Mes'ele**: Kitâbi olup indezzeb tesmiye gibi şerâit-i zebha tamamiyle riayet eden Zeydi Nasrânî'nin zebihası helâl olur mu? **El-cevap**: Olur. **Mes'ele**: Bu suretle zebh ya nahr makamına hayvanın başına vurmakla yâ başını bi-lâ zebh koparmakla yahut mevzi'-i zebhin gayrıdan mevzi'-i zebha yâ nahre vasıl olmayarak kesmekle itlâf edilen hayvanın ekli helâl olur mu? **El-cevap**: Olmaz. (Osmanlı'da Hukuk ve Toplum: Cerîde-i İlmiyye Fetvaları, Fetva tarihi: Gurre-i Zilhicce 1332, haz. İsmail Cebeci, İstanbul 2009, s.252).

Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde
Mezbahalar

4. Hayvan yüzülmeden önce insan nefesi ile üflenerek şişirilmemeli.
(Nefesten ete mikrop isabet edebilir).
5. Çevrenin temizliğine özen gösterilmeli, kelle, iç yağı, işkembe, bağırsak ve kemikleri insanların gelip geçtikleri yerlere atarak pis kokuya, sinek ve haşaratın üremesine sebep olunmamalı.
6. Müşteriye semiz hayvan gösterilip zayıf ve hastalıklı hayvan kesilmemeli.
7. Koyun ve keçilerin etleri ve yağları birbirlerine karıştırılmamalı.
8. Bayat ve taze etler birbirine katılmamalı.
9. İş bitiminde kesimde kullanılan aletler sinek ve haşarat konmaması, kedi köpek gibi hayvanlar tarafından kirletilmemesi için iyice temizlenip tuzlanmalı, kesim aletlerinin üstü bir örtüyle örtülmeli.
10. Et fiyatlarını artırmak gibi bir çaba içine girilmemeli.
11. Narh konulan yerde narha uygun satış yapılmalı.
12. Etin üzerine fiyat etiketi konulması gereken yerde bu şarta uyulmalı.
13. Etlerin bir yerden başka yere naklinde temizliğe uyulmalı.

VIII. Mezbahaların Denetimi

Et, çok çabuk bozulan temel gıda maddelerinin en önemlilerinden biridir. Bu yönüyle helâl ve sağlıklı etin kendisinin ve ürünlerinin satışı üzerinde hassasiyetle durulması gerekir⁶⁸. Bu sebeple her dönemde hayvan kesicisi ve

⁶⁸ Şeyhülislâm Ebüssuûd'un, murdar eti helâl ete katıp satan kasaplarla ilgili sorulan soruya verdiği cevap şöyledir:

kasapların istenen sağlık şartlarına uyup uymadıkları kontrol edilmiştir. Hz. Ömer'in döneminde Medine'de bir mezbaha bulunuyordu ve bu mezbahada kesilen hayvanların etleri insanların ihtiyaçlarını karşılamıyordu. Bu yüzden Hz. Ömer iki gün üst üste et alınmasını yasakladı ve her gün mezbahaya giderek yasağa uyulup uyulmadığını kontrol ediyordu⁶⁹. Hz. Ali mûtat aralıklarla çıktığı çarşı pazar denetimlerinde kasaplara da uğradı. İslâm ülkelerinde hisbe teşkilâtının kurulmasından sonra kasapların ve mezbahaların denetimlerini muhtesib yapmaya başladı. Emevîler'den itibaren Abbâsîler, Selçuklular⁷⁰ ve Memlükler'de⁷¹ muhtesiplerin veya adamlarının hayvan kesicisi ve kasaplarla ilgili denetimleri kesimlik hayvanların temini sırasında başlardı. Muhtesib veya bir adamı hayvan kesilirken orada bulunur ve Allah'ın adının anılması, hayvanın eziyet etmeden yatırılıp bağlanması, bıçağın keskin olmasına dikkat eder ve acemi olanların kesimlerini engeller, yukarıda maddeler halinde sıralanan kurallara uymayanları cezalandırırdı⁷². Endülüs Emevî Devleti'nde hisbe işlerine kadılar bakıyordu ve kasapları adamları ile birlikte denetliyordu. Etin üzerinde fiyat etiketinin bulunmasına özen gösterir, belirlenen fiyattan fazlaya satanları

Süile (soruldu): İstanbul selhânesi kasaplarının ba'zı, koyunları murdar olup, etini ete halt edip, dükkânlarında sattırıp ve başı ve paçalarını dahi ağnâm-ı mezbûha başlarına ve ayaklarına halt edip İstanbul'da baş-hânelere tevzi' edip, baş-hâne kazganlarda mahlûten tabh olunup, amma kangı kazgana vâki' olduğu nâ-ma'lûm olucak, kazganlarda tabh olunan başın ve paçanın ekli helâl olur mu ve bu makûle fi'li ihtiyar eden kasapların halleri nicedir beyan buyurula? **Ücibe (cevap verildi):** Cümlesi haramdır. Amma bu fi'li eden müslim olmak muhaldır. Kangı kasap ise kemâl-i dikkat ve ihtimamla buldurulup, müslümanlara meyyite yedirmeyi helâl i'tikâd ederse mürteddir, asla te'hîr olunmayıp boynu vurulmak lâzımdır. Eğer haram idüğüne itiraf ederken bu fesâd-ı âm-ı azîme irtikâb ederse, katilden berî, fûnûn-i ukûbattan bir ukûbatla hakkından gelinmek lâzımdır, ki ol tâifenin müslim ve kâfirine mûcib-i ibret ola. (Düzdağ, a.g.e., s. 180).

⁶⁹ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm Ticaret ve İktisat İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul 2010, s.291.

⁷⁰ Osman Nuri Ergin, a.g.e., s.303.

⁷¹ Osman Nuri Ergin, a.g.e., s.302.

⁷² Bozkurt, a.g.m., s. 534-535.

Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde
Mezbahalar

cezalandırır⁷³. Osmanlılar'da hisbe işlerine kadılar bakıyor⁷⁴, muhtesip/ ihtisap ağası da bu konuda onun yardımcısı kabul ediliyordu⁷⁵. Kadılar ve onların yardımcıları kasapları ve mezbahaları devamlı olarak denetliyorlardı. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Veziriâzam Mahmut Paşa'nın Unkapanı'nda mevve ve sebze halinde esnafla toplanarak meyve ve sebzelere narh vurduktan sonra selhâneye uğrayıp ete narh vurduğu nakledilmiştir⁷⁶. Kadı sicillerine bakıldığında kurallara uygun olmayan hayvan kesimi yapan bir kasabın meslekten men edildiği, sakatat satışı yapan bir kasabın sakatatları ya ilgili esnaf koluna satması gerektiği ya da ticaret yapmasının yasaklanacağı gibi hükümler bulunmaktadır. Yine kadı sicillerinde Musevi cemaatindeki kasaplardan dini olarak yasaklanmış et satarken yakalananların ticaret yapmalarının yasaklanması, bazı durumlarda meslekten men edildiği gibi hükümlere rastlanılmaktadır⁷⁷. Kadı sicillerinde esnaf grupları arasında yaşanan bazı çekişmeli durumlara da rastlanılmaktadır. Örneğin hicrî 1178 (milâdî 1764) tarihli bir dava hükmüne göre İstanbul'da Tophane ve Kasımpaşa debbağlarının salhânelerde kesimi yapılan hayvanların derilerinin alımına dair birbirleriyle çekiştikleri, Tophane debbağlarının alımına tahsis edilen derilerin Kasımpaşa debbağları tarafından alınmak istendiği bildirilmektedir. Söz konusu dava Tophane debbağlarının lehine sonuçlanmıştır. Bir başka çekişmeli durum olarak İstanbul'un Üsküdar kazâsında yer alan Karamürsel'de yer alan debbağ esnafına verilmesi şarta bağlanan salhânede kesimi yapılan koyun ve keçilerin derilerinin kasap esnafı tarafından bunlara verilmeyip daha yüksek bir ücret ile Bursa Yenişehir'deki katırcılara satıldığı konusudur. Kadı, kasap esnafına debbağcıların talebi

⁷³ Osman Nuri Ergin, a.g.e., s.302-303.

⁷⁴ Osman Nuri Ergin, a.g.e., s.291.

⁷⁵ Osman Nuri Ergin, a.g.e., s. 299.

⁷⁶ Osman Nuri Ergin, a.g.e., s.379-380 (Seyahatnâme, Cilt: 1, s.120'den naklen).

⁷⁷ Suraiya Faroqhi-Randi Deguilhem, a.g.e., s.238, 239.

karşılansadan başka bir esnaf koluna satış yapmamaları gerektiği şeklinde hükmetmiştir⁷⁸. Bu gibi örneklerden hareketle salhânelerde kesimi yapılan hayvanların özellikle derilerinin ve iç yağlarının tahsis edilen esnaf kolundan başka esnafa satıldığı, debbağ esnafı arasında bölgeler arasında bir çekişme içinde bulunduğu, mum üretimi için gerekli olan iç yağını tedarik etmekte mumcu esnafınca benzer sorunların yaşandığı gibi unsurlar belirtilebilir. Bununla birlikte bazı davalarda et, deri ve iç yağı gibi ürünler için belirlenen narhların üstünde fiyatlandırma yapıldığı da görülmektedir.

1893 yılında yayımlanan “Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu Muvakkatesi” Osmanlı Devleti’nde hayvan sağlığını korumaya yönelik ilk düzenleme olup bu talimatnâmenin öncelikle pilot uygulama bölgeleri olarak seçilen Bursa ve İstanbul’da daha sonra ise tüm Osmanlı idaresinde yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Söz konusu talimatnâme uyarınca İstanbul’a gelen hayvanların İstanbul-Küçükçekmece hattı gibi şehre giriş noktalarında veteriner hekimlerce muayeneye tâbi tutulmaktadır. Düzenlemeye göre sığırların, sığır vebasası, sığır ciğer ağrısı, şap, antraks, verem, barbon; koyun ve keçilerin, çiçek, uyuz, şap, antraks ve keçilerde ayrıca keçi ciğer ağrısı; köpeklerin, kuduz; atların, ruam, sıracı ve beygir frengisi gibi bulaşıcı hastalıklar yönünden muayene edildiği anlaşılmaktadır. Muayene neticesinde herhangi bir hastalık tesbit olunursa hayvanların İstanbul’a geçişi engellenmekte ve Kavak Tahaffuzhânesi⁷⁹’ne nakli ve burada gerekli işlemlerin yapılması öngörülmüştür. Osmanlı Devleti dünyada bakteriyoloji alanında XIX. asrın son çeyreğinde ortaya

⁷⁸ Ahmet Kal’a, a.g.e., s. 41, 157, 247.

⁷⁹ Tahaffuzhâne, sözlükte Türkçesi “korunma” anlamına gelen Arapça “tehaffuz” kelimesinin ve Türkçesi “ev, yer” anlamına gelen Farsça “hâne” kelimesinin terkiibinden oluşan “korunma yeri” demek olup terim olarak ise bir bulaşıcı hastalık görüldüğü zaman gerekli sağlık tedbirlerinin alınması, hastaların karantina süresince kalmaları, tedâvilerinin yapılması için kurulmuş sağlık tesisi, karantina yeri anlamına gelmektedir.

Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde Mezbahalar

çıkan gelişmeleri yakından takip etmiş, Tanzimat döneminde gerçekleştirilen reformlar çerçevesinde halk sağlığı konusunda da önemli düzenlemeler yapmıştır⁸⁰. Bahsi geçen talimatnâmede görüldüğü gibi veteriner halk sağlığı konusunda birtakım esaslar belirlemiştir. Tanzimat öncesi ve sonrası dönemdeki et kesimine ilişkin bakış açısındaki farklara bakılacak olunursa, Tanzimat öncesinde hayvanların kesimi ile ilgili hususları içeren fetva ve kadı sicillerinde kesimyerleri, kesimin yol açtığı ve halkı rahatsız eden çevresel faktörler üzerinde durulduğu görülürken Tanzimat dönemi sonrasındaki yasal düzenlemelerin ise hastalıklı hayvanlarla ilgili unsurları da kapsayacak şekilde kapsamlı hale getirildiği, hastalıklı hayvanların şehre sokulmadığı ve karantinaya alınarak muâyene edildiği gibi farkları görmekteyiz.

IX. Mezbahaların Vergilendirilmesi

Osmanlı'da devlete ait (mirî) ve esnafa ait salhâneeler dışında hayvan kesimine izin verilmemesinde et üretimi ve tüketimin kontrol altına alınması, halkın kalite standartlarına uygun, hijyenik koşullarda kesilmiş ve belirlenen narhlar ile nisbeten uygun fiyatlarla et temin edebilmelerinin sağlanması gibi amaçlar bulunmaktadır. Bunların yanında bir diğer amaç olarak devletin hayvan kesiminden sağlayacağı vergi gelirinin kontrol altına alınabilmesinin sağlanması da gösterilebilir. Osmanlı'da mezbahalarda kesimi yapılan hayvanlar için bir vergi alınmaktaydı. Bu verginin en yaygın adı “zebhiye vergisi” olup, bölgelere göre “mürde bacı”, “kasaphâne”, “salhâne”, “serhâne”, “kellehâne”, “paçahâne”, “kelle, ayak ve ciğer parası” ile “dem”, “balta”, “serçin-derçin” gibi isimlerle de anılmaktaydı. Yine Osmanlı'da gayr-i müslim tebaanın yoğun bulunduğu

⁸⁰ Berfin Melikoğlu Gölcü, “Osmanlı Devleti'nde et muayenesi ile ilgili düzenlemeler”, Vet. Hekim Dergisi, 82 (2), 2011, s.62.

bölgelerde “resm-i bujik” adı verilen domuz kesiminden alınan bir vergi de bulunmaktaydı⁸¹. Salhânelere getirilen her bir koyun, keçi ve kuzudan 1 akçe, sığırlardan ise 4 akçe resim alınmaktaydı. İstanbul salhânelerinde vergilendirme yapılırken hayvan sahibinin dinine göre bir ayırım yapılmazken taşra salhânelerinde ise farklılık olabilmekteydi⁸².

Sonuç

Osmanlı Devleti’nde et kesim işlemlerini kontrol altına alabilmek için merkezi et kesim alanları belirlenmiştir. Günümüzde mezbaha adıyla bilinen, kaynaklarda ise selhhâne, salhâne, kanara gibi farklı isimlerle de ifade edilen bu et kesim tesisleri Osmanlı döneminde halk sağlığı ve çevre kirliliklerinin önüne geçmek gibi bir amaçla merkezileştirilmiş, bunun yanı sıra et üretimini kontrol etmek, azâmî fiyat olarak belirlenen satış fiyatlarına (narhlara) uyulup uyulmadığını denetlemek gibi farklı amaçları da gözeterek bu uygulamaya gidilmiştir. Özellikle Fatih Sultan Mehmet’in fethiyle birlikte Osmanlı’nın başkenti olan İstanbul’da halkın et ihtiyacının istenilen kalite ve fiyatta sunulması giderilmesine azâmî dikkat edilmiştir. İktisat tarihçilerinin iaşecilik adını verdiği bu genel ilke gereği en başta İstanbul halkının et gereksinimlerinin karşılanması hedeflenmiştir. Fatih Sultan Mehmet tarafından 24.000 akçe ile kurulan para vakfının amacının vakıftan elde edilen gelirler ile yeniçerilerin et ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik bir sübvansiyon sağlamak olduğu düşünüldüğünde et üretimi ve tüketimine verilen önem görülebilir.

Çalışmaya konu olan mezbahalara ilişkin verilen fetvalar ve kadı sicillerine genel olarak bakıldığında Osmanlı klasik döneminde halkın, mezbahaların çevreye verdiği kötü koku ve kirlilik gibi durumlardan rahatsız

⁸¹ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vergi Sistemi*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 154, 155.

⁸² Ahmet Uzun, a.g.t., s. 54.

Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde Mezbahalar

olduklarını, devletin tahsis ettiği mezbahalar dışındaki alanlarda hayvan kesimine müsaade edilmediği görülmektedir. Bunun yanı sıra mezbahalarda kesimi yapılan hayvanların ürünlerinin satın alımı konusunda aynı ya da farklı esnaf grupları arasında bir takım çekişmeli durumların varlığı da gözlemlenmiştir. Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı Devleti, dünyada bakteriyoloji alanında XIX. asrın son çeyreğinde ortaya çıkan gelişmeleri yakından izlemiş, gerçekleştirilen reformlar çerçevesinde halk sağlığı konusunda da önemli düzenlemeler yapmıştır. Yapılan bu düzenlemelerin yanı sıra Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet döneminin başlangıcını içine alacak bir tarihi süreç içerisinde modern mezbahalar kurulmaya başlanmış, veteriner halk sağlığı alanında bilim insanları yetiştirilmiş ve bu alana ilişkin dergiler yayımlanarak akademik makaleler kaleme alınmıştır.

Kaynaklar

1-Kitap, Makale ve Kaynak Eserler

Abdurrahman eş-Şeyzerî: *İslâm Devletinde Hisbe Teşkilâtı* (tercüme ve neşir Abdullah Tunca), İstanbul: Marifet Yayınları 1993.

Abdülhay el-Kettânî: *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, (tercüme, Ahmet Özel), İstanbul: İz Yayıncılık, 1991.

Atar, Abdulkadir: *XVIII. Yüzyılda Yayımlanmış Fetva Mecmualarına Göre Osmanlı'da İktisadî Hayat*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Bozkurt, Nebi: “Kasap”, *TDVİA, Cilt: XXIV*, (İstanbul 2001), s. 534-535.

Çatalcalı Ali Efendi: *Fetâvâ*, İstanbul: Matbâa-i Âmire, 1312/1893.

Doğan, D. Mehmet: *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Bahar Yayınları, 1994.

Döndüren, Hamdi: *Delilleriyle İslâm Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2010.

Düzdağ, M. Ertuğrul: *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

Ergin, Osman Nuri: *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, Cilt: II, (Yayınlayan: İstanbul Büyükşehir Belediyesi), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1995.

Erkan, Nevzat, *18. YY'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri-Şeriyeye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında-*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

Faroqhi, Suraiya – Deguilhem, Randi, *Ortadoğu'da Zanaatlar ve Zanaatkârlar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

Feyzullah Efendi: *Fetâvâ*, İstanbul: Matbâa-i Âmire, 1312/1893.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005.

Greenwood, Antony, *Istanbul's Meat Provisioning: A Study of The Celebkeşan System*, (Unpublished Doctoral Dissertation) The University of Chicago, Chicago 1988.

Gölcü, Berfin Melikoğlu-Sanal, Şule Osmanağaoğlu, Kızıltepe, Asuman: *"Karaağaç Mezbahası'nın Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir Çalışma"*, *Ulusal Gıda Referans Laboratuvarı Dergisi*, 4 (2011), s.5-12.

Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde
Mezbahalar

Gölcü, Berfin Melikoğlu, “*Osmanlı Devleti’nde et muayenesi ile ilgili düzenlemeler*”, Vet. Hekim Dergisi, 82 (2), 2011, s.59-70.

İbnü'l-Uhuvve: *Me‘âlimü'l-kurbe*, Mısır: 1976.

Kal’a, Ahmet: *Osmanlı Devleti’nde İstanbul’un Et İhtiyacının Temini İçin Kurulan Kasab ve Celep Teşkilatları (XVI, XVII ve XVIII. Asırlarda)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985.

Kal’a, Ahmet: “*19. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar İstanbul Kasap Esnafının Organizasyonu*”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 37, 1992, s. 113-117.

Kal'a, Ahmet, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları-1*, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1998.

Karaman, Hayreddin: *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1986.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı Vergi Sistemi*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2005.

Levîs Ma'lûf: *el-Müncid fi'l-luğa* 19. baskı, Beyrut: tarih yok.

Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ, Cilt: II*, İstanbul: Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 1243/1827.

Merçil, Erdoğan: *Türkiye Selçukluları’nda Meslekler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.

Muallim Rıza İsmail (Sezginer), “*İstanbul’un yeni mezbahası*”, Baytari Mecmua, Cilt:1, Sayı:4, Teşrin-i sani 1339 Kasım 1923, s.118-122.

Abdulkadir ATAR

Mütercim Âsım Efendi: *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul, 1233.

Osmanlı'da Hukuk ve Toplum: Cerîde-i İlmiyye Fetvaları, haz. İsmail Cebeci, İstanbul 2009.

Şemseddin Sâmi: *Kamus-i Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.

Şener, Mehmet: “Hayvan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVII, (İstanbul 1998), s. 92-98.

Tabakoğlu, Ahmet: *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.

Tabakoğlu, Ahmet: “Osmanlı Döneminde İstanbulun İâşesi”, *II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu*, 27 Mayıs- 29 Mayıs 2014, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi.

Türkhan, Mehmet Sait: *18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un Et İâşesinin Temini: Hassa Kasabbaşılık Kurumu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Uzun, Ahmet, *İstanbul'un Et İhtiyacının Sağlanması: Ondalık Ağnam Uygulaması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.

Yenişehirli Abdullah Efendi: *Behcetü'l-Fetâvâ*, (Haz: Süleyman Kaya ve diğerleri), İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.

Zeren, M. Ebru-Gözde Sazak: “Kültürümüzde Kasaplık”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 2 (2011).

2-Online Kaynak

<http://www.kadiscilleri.org/goster.php?blm=bab46&bsm=161xnb161xn05>, Erişim Tarihi: 01.02.2017.

Osmanlı Şeyhülislâmlarının Fetva Kitaplarında ve İstanbul Kadı Sicillerinde
Mezbahalar

<http://www.kadiscilleri.org/goster.php?blm=istanbul24&bsm=300obn300on06>, Erişim Tarihi: 12.01.2017.

<http://www.kadiscilleri.org/goster.php?blm=istanbul12&bsm=288bbn288bn78>, Erişim Tarihi: 04.02. 2017.

<http://www.kadiscilleri.org/goster.php?blm=istanbul24&bsm=355obn355on06>; Erişim Tarihi: 20.02.2017.

<http://www.kadiscilleri.org/goster.php?blm=istanbul24&bsm=518obn518on06>; Erişim Tarihi: 20.02.2017.

<http://www.kadiscilleri.org/goster.php?blm=eyub03&bsm=206csn206cs06>; Erişim Tarihi: 01.03.2017.